

ARATÓ GYÖRGY

Cantio de militibus pulchra

/1565/

- A históriás ének stilisztikai szempontu elemzése -

/A XVI. századi történeti epika stilisztikai és
műfaji problémái/

I.

A./ Az elemzésünk tárgyául választott históriás ének, mióta a Szilády-kiadásban hozzáférhetővé vált,¹ minden, a korszakkal foglalkozó szakmunkában jelentős helyet kapott. Kiadója szerint "...e verses elbeszélés élénk, lendületes előadásmódjával kiválik az egykoru históriás énekek közül, úgy látszik, hogy az esemény után nem sokára készült".² Az utóbbi tény azonban aligha magyarázza az előadásmód sajátosságait, hisz imigyen Tinódi ujságoló énekeiben, Tőke Ferencében stb. is hasonló modort kellene látnunk. Erről viszont alig néhány fordulat, s éppen azok révén lehet csak szó, melyek nem az énekünket rokonainktól elkülönítő, hanem az összekötő vonások közé tartoznak. Horváth János tárgyyszerűbb megjegyzése szerint³ nem a krónikás "nembe" tartozik, mert szövege kevésbé merev azokénál, szűkösebb benne a narráció, a szerző inkább szereplőit beszélteti "egyénytő, drámai módon, mintegy pótolva ezzel a lélektani tudósítást, a motiválást."⁴ Az ének nyelvezetének kompozíciós erővé való növekedésére alapozza Horváth azt a feltevést is, mely szerint a szöveg mintha már megindult volna "...azon az uton, mely a históriás énekből balladát varázsol."⁵ Klaniczay Tibor is e gondolat alapján mondja a Pajkös ének elemzésekor: "A XVI. század énekmondók, deákok, prédikátorok által szerzett históriás énekeitől ez az erősen folklorisztikus jelleg élesen megkülönbözteti. Ilyen vonatkozásban csak egy rokona van, az 1560-as évekből való Cantio de militibus Pulchra, melyen szintén látható a szájhagyomány alakító, csiszoló hatása, de amely kevésbé kopott, s tisztán megőrizte eredeti kompozícióját".⁶

A szokottnál hosszabban idéztük az énekre vonatkozó véleményeket, legalábbis azokat, melyekben tisztán fogalmazódik meg a Cantio és a népköltési formavilág többek említése kapcsolata. Énekünknek - rokonai között - ez ad különös jelentőséget. A századvégen túl aztán - természetes visszahatásképpen - alábecsült históriás énekek jelentőségét két szempontból kell megítélnünk. A fejlődéstörténet visszatekintő szem-

lélet mindig azt keresi, hogy valamely művészi-irodalmi forma a következő korszaknak megfelelő formák kimunkálásához mivel járul hozzá; a jövő szempontjából termékeny-e. A szigorubb történeti, Horváth szavával élve: a "korszerű" vizsgálódás viszont a szinkron funkciókat elemzi, még ha ezek kategóriái elfedik, át is metszik a későbbi fejlődés mozgásirányát. A históriás énekek megítélésében már Arany óta a fejlődéstörténeti aspektus dominál, mindenekelőtt a teljesen korszerűtlen esztétikai mérce alkalmazása mutatja ezt. S hogy századunkban az epika kutatása - ismét hasonló aspektusa révén - a prózairodalom felé tolódott, a "tinódi-műfaj" még mostohább területe maradt irodalmunk történetének. Talán természetes módon következett ez a romantikus irodalomtörténetírás perifériáján - de csak ott, hisz sem Arany sem Toldy koncepciójában nem nagy szerepet játszó - ideologikus törekvéseknek a kudarcából, hiszen a legaprólékosabb filologizálással sem lehetett középkori magyar eposzt előbányászni a töredékekből. Igaz, a századvégi publicisztikus irodalomtörténetírás sokszor stilizálja Tinódi-ékat a nemzeti epikus trónjára, emiatt azonban nem kell huzódozni teljesítményük alapos elemzésétől. Arany kérdésmódja - s nem véletlenül az övé - vezetett a teljes értékelés felé leggyengesebben. Az elméleti szigorúságból, a teória-fegyelemből, melyből kérdése ujjrarágóinak oly kevés volt, neki mintha túl sok jutott volna, s így az epikai közvagyon - a Zrínyi-tanulmányban már biztatóan vázolt - problémája a N a i v e p o - s z u n k -ban még elsikkad. Pedig - például a mi tárgyunk esetében - aprólékos vizsgálatok dönthetnék csak el igazá van-e Horváthnak; valóban az eredetileg deák-típusú ének alakult-e át a népköltészeti "balladák" formájának hatására, vagy éppen séggel úgy áll a dolog, hogy az alapszöveg szerzője is abban a normában alkotott, melynek részben maga a népköltészet ma ismert formavilága is derivátuma már. A XVI. század derekán burjánzó históriás énekköltés idegen dallam-hozta, latin vers érintette külső formájában az anyanyelvű, középkori történeti és énekköltésnek milyen mintái, kliséi sodródnak, s korabeli orális költészetben még nyilván erősen őrzött formálásmódnak milyen darabjai vetődnek az írásbeliség elbontó sodrának felszínére?

Szaporodó történeti adatok, s konkrét elemzések alapján úgy tűnik, hogy a régi magyar történeti énekköltészet formálásmódjának a különböző társadalmi csoportok költészetéhez, illetve a szájhagyományozásu kulturához való viszonya a 16. sz.-ban bonyolultabb annál, mint ahogy ez a század derekáig megítélhető volt. Írott és íratlan költészet, költészet és elbeszélés viszonya bonyolultabb belső kapcsolatokat mutat, mint korábban gondolhattuk. A régi magyar epikára - ideértve a XVI. századit is - vonatkozó Arany János-i kérdést a század-végi-eleji hiperkritika mindenestül a romantikus álmok közé utalta. Majd félszázaddal később gyűlt csak össze elegendő új filológiai adat, korábban ismeretlen szövegelemek - s alkalmasint tudománypolitikai indíték - ahhoz, hogy néhány jelentős tanulmányban Arany szemléletének maradandó lényege eredeti jogaiba állíttassék vissza.² A hatvanas évek elejének irodalomtörténeti álláspontját reprezentáló - ennek előnyeivel s hátrányaival, persze - kézikönyv megfelelő fejezetei már a hasonló eredmények figyelembevételével írtak.⁸

Régi költészetünk belső tagolódásának kitapintására átfogó, induktív elemzések kellenének. De a merev dedukció elvetése nem jelentheti az esztétikai, pétikai számbavétel rendszer-horizontjának elvesztését sem.

S az önmagukban töredékes filológiai adalékokat is éppen e rendszerekhez való viszonyukban kell - újra - mérlegelnünk. S régi irodalmunknak különösen azokat az adatait kell szemügyre vennünk, melyek az emlékek ma már elhomályosult kapcsolatairól vallanak. S ha egy-egy emlék kapcsán a filológia eddig alternatív lehetőségek felmutatásáig jutott, új adatok birtokában igyekeznünk kell e kérdéseket eldönteni, a válaszokat a "talán" bizonytalanságából a bizonyosságba emelni.

A Cantio sajátos, átmeneti jelenség a tudósító énekek sorában. De valóban az? S mi felé mutat? A balladákhöz tart vagy azok előképéhez tartozik? A legfeltűnőbb sajátosságok Horváth általi kiemelése nem pótolja az elemzést. Mi most erre vállalkozunk. A szembeötlő mozzanatok regisztrálásán túl, az ének nyelvezetének stilisztikai szempontu elemzésének alapján viszonyítjuk a művet a deák-epika tudósító énekeihez, így keres-

vén választ íménti kérdésünkre. A szöveg elhelyezése pedig az adott irányzat többi darabja között, reneszánszkori epikánk vulgáris rétegének formakincséről, életképességéről is vall, elsősorban kompozicionális, tartalmi színen. Elöljáróban csak két problémát jelzünk.

Deák epikánkban két másik ének mellett ez a darab tartalmazza a csatateren egymást kereső hősök motivumát. A Nikolsburgi Névtelen és Temesvári István éneke egyaránt a kenyérmezei diadalt tárgyalja.⁹ A motivum, s az egész szöveg forrásának az irodalomtörténet Bonfini művét tette meg, ami a szöveg tartalmát illetően nyilvánvaló is, a Temesvári-ének egész felépítését meghatározó toposz esetében azonban kézenfekvő feltevés csupán, annak alapján, hogy e mozzanat a tudós művében is szerepel. Jóllehet maga Bonfini említi, hogy a harc után a katonák vezéreikről énekeltek, először Klaniczay Tibor vélte l e h e t s é g e s n e k, hogy történeti költészetünknek e motivumát már Bonfini is a magyar epika toposzai közül kölcsönözte.¹⁰ A kérdés megoldása fontos adalékot ad középkorvégi hősi epikánk formakészletének ismeretéhez.

Második példánk tartalmi jellegű. Az e műben kifejeződő "világkép" az erkölcsi elvek, a hősiesség, a vitézek megrajzolt kapcsolatának tekintetében átt a krónikás énekek szerzőinek szokásos látásmódjától. A portya ábrázolásában realisabb képet nyerünk, kevesebb eszményt, tanítást, de konkrétabb helyzetrajzot kapunk, mint a históriás énekek legtöbbjétől. Ez a szemlélet földönjáróbb, konkrétabb, s inkább a - bárha mégoly "tisztességes" - megmaradás testmeleg szempontjából, mint a fiktív közösségekre - nemzet, kereszténység - vonatkoztatott, s ily módon szükségképpen absztrakt erkölcsi, politikai szabályokból áll össze.

B./ Dolgozatunk elsősorban a fennmaradt szöveg nyelvi formálásmódjával, ennek is egy metszetével, a stilisztikai réteggel kíván foglalkozni, arra figyelve, hogy a fennmaradt szöveg nyelvi anyagának megalkotásában érvényesülő szempontok miként viszonyulnak a korabeli köznyelv - regionális köznyelv -, s a deák-ének szokásos stilusnormáihoz.

Célkitűzésünk azt is megszabja, hogy az elemzésben nem alkalmazhatunk "korszerű" kategóriákat, mivel a kornak a bennünket érdeklő jelenségek nagy részéről, ha vannak is, más szempontu fogalmai vannak, mint amiket mi használunk - éppen a régi magyar irodalom fejlődésvonalainak megítélésében is.¹¹ A vizsgált nyelvezetet természetesen saját nyelvi környezetéhez hasonlítjuk. Példáinkat korabeli szövegekből válogattuk, jelentésbeli összevetéseinkben pedig a TESz-szótár¹² adataira támaszkodunk, hiszen a Szarvas-Simonyi-féle nyelvtörténeti szótárt Ballagi kritikája óta legfőljebb kiegészítő adatokért érdemes forgatni.¹³ E fenntartással éltünk is vele. Az érdekesebb jelenségek megvilágításához máshonnan is gyűjtöttünk példákat.¹⁴

II.

Az ének keletkezési idejének megállapítása már eddig fel-tett kérdéseink szempontjából is döntő, s máig sem tisztázott kérdés, noha a datálással - s ez a mű jelentőségére is utal -többben próbálkoztak már. A gyulai vitézeknek ez a kalandja - Kerecsényi László kapitánysága révén - 1561 márciusa és 1566 augusztusa közé teendő. Dézsi megpróbálkozott az időpont kijelölésével, de kísérletét maga sem ítélte sikeresnek.¹⁵ Az éneket mégis 1562-es dátummal vette fel a kötetbe, s az évszám bizonytalan voltára a főszövegben nem utalt. Így aztán - többek között - még a Régi Magyar Dallamok Tára első kötetében is ez a megalapozatlan adat került.¹⁶ Dézsi szerint az ének nem sokkal az elbeszélt eset után keletkezhetett, mert a szerző a magyar hősök közül tucatnyit is felsorol. A "nem sokkal"-t ő úgy látszik, néhány hónapnak értette legfőljebb, míg Horváthnál ugyanez három-négy évvé nőtt.¹⁷ Hogy az eset, s az ének keletkezésének időpontja között nem mult el sok idő, biztosan igaz, de erre nem a vitézek felsorolása utal, hanem az, hogy egy - a gyulai katonákhoz ilyen szorosan kapcsolódó - ének szövegében semmilyen utalást nem találunk ugyanezeknek a vitézeknek, s magának Gyulának nem sokkal később bekövetkezett pusztulására, pedig ez 1566-ban egész Európát érdeklő esemény volt. Azonkívül az a Balázsdeák Márton, akit Dézsi valószínűsít az ének

szerzőjeként, az ostromkor vagy meghalt¹⁸ vagy török fogságba került.¹⁹ Nyugodtan állithatjuk, hogy az ének aligha keletkezett 1566 után. Maga az esemény azonban még korábbi lehet, ugyanis Kerecsényi László 1565 őszétől 1566 június 25-ig nem tartózkodott Gyulán,²⁰ visszaérkeztek pedig a vár körül már szoros gyűrű huzódott. Ujabban Virágh Ferenc próbálta az esemény időpontját meghatározni.²¹ Mivel több érveléssel is alátámasztja véleményét, kísérlétével a Dézsiénél hosszabban kell foglalkoznunk.

Első érve, hogy szerzőnk Beke Pált még "jó legény"-ként említi - ez az ő értelmezése szerint 3-4 lóval szolgáló közvitézt jelent, Beke pedig az 1564. május 8-i mustrajegyzékben már 142 lovas hadnagya,²² így a feldolgozás mindenképpen ez időpont előtt készült. Csakhogy Virágh itt a "főlegény" - körülbelüli - jelentését vetíti az idézett kifejezésre, ami nem egyéb, mint a jelző révén állandó fordulata nemcsak az énekeknek, hanem a korabeli mindennapi nyelvnek is. Henyey István gyulai várnagy 1553-ban írja Caetaldo generálisnak, a "királyképének": "... Towaba en ew felsyegett nem ewtven loval hanem záz loval zolgalom. Azerth kenyörgök Nag. mind kegelmes huramnak hogh theriteneye megh azthes, mert en wgen zegeyen legyen vagyok".²³ A "jó" pedig a "szép" mellett a históriás énekek sztereotip jelzője csupán. Azonkívül Beke beosztása már 1561-ben is magasabb volt a "közvitézekénél," legalábbis erről tanuskodik, hogy a portyák egy részét ő vezette.²⁴ Ezek szerint az ének datálásához e szempontot nem vehetjük figyelembe.

Virágh másik adata, melyet azonban maga sem tart perdöntőnek, Szülejmán 1565 május 12-én kelt fogolyszabadító rendelete.²⁵ Ebben a császár utasítja Arszlán bégét, hogy a Belgrádból Budára utazott Veli janicsárnak a gyulai portyázók által elfogott - vele utazó lányát - Fatmát, ki még mindig fogoly, szabadíttassa ki. Virágh ezt az adatot csak azért tartja figyelemreméltónak, mert ismervén a porta adminisztrációjának lassúságát,(?) úgy véli, hogy Fatma és édesanyja elfogása történhetett 1564 májusa előtt is. Valóban, csakugy mint később is. Ez az adat semmivel sem mond többet számunkra, mint az a szintén 1564-ben kelt okmány, melyből megtudjuk, hogy a Portáról

Esztergomba tartó Abdullah-oglu-Huszein a hitetlenek fogságába került,²⁶ vagy mint azok az okmányok, melyek a budai beglerbég alá tartozó, s éppen Kerecsényi portyázói ellen vitézkedett harcosok jutalmait rögzítik.²⁷ Továbbá az énekben szó sem esik arról, hogy a foglyok között nők is lettek volna, említés esik viszont arról, hogy az önálló Buda felé nézván látta meg a közeledő török sereget (75. sor), ami nem támasztja alá a két eset azonosságának feltételezését, hiszen Veliék éppen Belgrádból tartottak Budára.

A korábbiak alapján Virágh Ferenc kísérletét eredménytelennek látjuk. Ugyanigy téved szerintünk Horváth János is, mikor az ének keletkezési idejét - feltételelesen - 1568 utánra teszi. Véleményének alapja éppen az, hogy az egymást kereső hősök toposzának kifejtése a Nikolsburgi Névtelen és a mi szerzőnk énekében szövegegyezéseket mutat. Ennek alapján véli, hogy a Cantio szerzője ismerte a Nikolsburgi versét, s a leírást, betétként, már onnan, nem pedig Bonfiniből kölcsönözte.²⁸ Szerintünk ha az ének 1566 után íródott volna, a szöveg feltétlenül tartalmazna valamilyen utalást a vár elestére. Különben is; a szöveg hasonlósága fordított kapcsolatot éppígy lehetővé tesz a két ének között. Hogy Horváth erre az eredményre jutott, nyilván az befolyásolta, hogy a toposzt ő Bonfini-átvételnak tartotta.

1566 után Bekééknek ez a kalandja senki sem érdekelt volna. De mikor keletkezhetett az ének legkorábban? Ezt sem tudjuk ilyen biztosan megállapítani, mivel e portyának a kiadott iratokban nem bukkantunk nyomára. Legfeljebb az segít, hogy tudjuk; Kerecsényi hosszas alkudozások után 1564 október 5-én egyezett meg Miksa királlyal azokról a feltételekről, melyekkel hajlandó tovább is vállalni a gyulai főkapitányságot.²⁹ A feltételek között először mondják ki, hogy a jövőben Kerecsényi személy szerint birja mindazokat a javakat, melyből a gyulai főkapitányság gyulai őrségét korábban fizették, illetve fizetni kellett volna, ezenkívül még cseh kamarai jövedelmeket is huz, hogy a jövőben elláthassa a gyulai katonákat. Az éneknek abból a jelenetéből, melyben a felbőszült vitézek Kerecsényin a zsoldot követelik, azt következtethetjük, hogy a követelés személy szerint Kerecsényinek szólt, akivel az őrség korábbi együttműködé-

se sem volt zavartalan, de az indulatok érthetően magasra csaptak, miután a katonák megtudták, hogy Kerecsényinek most már a magáéból kellene fizetnie őket. Eszerint az eset 1564 októberére után történt volna. Feltevésünket alátámasztja Kerecsényinek 1565 május 7-én Gyuláról Miksához írott levele, melyben közli, hogy "Katonái zsoldjára ... már egy év óta egy filért sem kapott, lovasainak hat óra tartozik..."³⁰ Hegedüs János pedig pontosan hat hónapnyi zsoldot követel a lovasok nevében Kerecsénytől. A contractus feltételeinek ismeretében valószínű, hogy 1564-ban legalább a gyalogosoknál nehezebben pótolható lovasság zsoldját kifizették, legalábbis októberig. Így Hegedüséknek a következő év április-májusában lehetett fél évnnyi követelésük Kerecsényin.

Mindezek alapján úgy látjuk, hogy a portya 1565 tavaszán történhetett. Később nem nagyon, mert Kerecsényi július 4-én már Szatmáron van félezer lovassal, hogy Schwendi Lázárt kihuzza a bajból,³¹ innen pedig az udvarba utazván, 1566 június 25-ig nem is tér vissza Gyulára.³²

Az ének nem sokkal a portya után keletkezhetett, bizonyára még abban az évben íródott.

Mivel az eddigi irodalom tárgyalja a Nikolsburgi énekkel való kapcsolatát, talán nem érdektelen feltennünk, - bárha bizonyítani nem lehet - hogy a Cantio szerzője ott volt Kerecsényi kíséretében 1565-66-ban, illetve a kíséret tagjai közül valaki ismerte a művet, s a szöveg ekkor került Nikolsburgba. Tudjuk, hogy az év telén Kerecsényi megfordult e birtokán, alkalmasint többször is. Hogy Gyuláról lantost, hegedűt vitt magával, az is valószínű, hiszen tudta, hogy menyegzője előtt nem tér vissza a várba, s az is világos, hogy fényes lakodalmának násznépe aligha lett volna meg ilyen mulattatók nélkül.

III.

Az ének külső adatainak elemzése után a stilisztikai vizsgálatra térvén, meg kell határoznunk, mit értünk stilisztikumnak. Bevallva-bevallatlanul minden stilisztikai felfogás lényege, hogy az egyes stiláris értékeket egy stilisztikailag közömbösnek tételezett normára vonatkoztatja. Ez a norma viszont

történeti eredmény. A költészetnek azonban - mint nyelvi megnyilvánulásnak - akkor is volt stílusa, a mai értelemben vett stílusa, mikor a köznyelvi norma még nem alakult ki. A nyelv "visszintes és függőleges" tagolódásának (tehát térbeli és társadalmi értékdimenzióinak) elemzése azonban annál bonyolultabb, minél relatívabb, ingatagabb a norma hatása. Mégoly korlátozott eredmények eléréséhez is viszonylag széles viszonyítóbázist kell alkalmaznunk, ott is, ahol ma elegendő a nyelvérzékünk-re hagyatkozni.

A Cantio sajátos, átmeneti izlésirányba tartozó szövegnek látszik, tehát a más absztrakciókban elvont stílusjellemzőket, és sajátosságokat csak fenntartásokkal kereshetjük benne. A deák-irodalom pedig magában véve is műveltségkeveredés eredménye, énekünk pedig még ezen belül is periférikus helyzetűnek tűnik.

A szövegnek azonban éppen emiatt jól kivehető, önálló stilisztikai arculata van. Vizsgálatához még annyit kell előrebo- csátanunk, hogy az alkalmazott kategóriarendszer elemeit csu- pán mint az elemzés s z e m p o n t j a i t vesszük figye- lembe. Ha a stilisztikum: eltérés a hangtani, grammatikai, szókészleteti, szintaktikai szinonimaskálán, akkor az irodalmi nyelv kialakulásának idején keletkezett mű elemzésekor ki kell mondani, hogy történelmileg formálódott nyelvi alkotásmódok termékei saját nyelvi környezetünkben is hordoznak stilisztikai információt, ha befogadjuknak módjában áll őket más nyelv- használattal egybevetni, s - nem feltétlenül tudatosan - meg is teszi ezt. A nyelvi klisék például - értékszempon t nélkü l értve - itt alkotónak és befogadónak egyaránt az otthonlét él- ményét biztosítják a nyelvet adott funkciókban másképpen hasz- nálók csoportjával szemben, aki pedig e kliséket alkalmazza, az akkor is stiláris eszközzel él, ha maga nem tudatos stiliszt- a. Így jön létre a - jobb szó híján - m a g á b a n v a l ó s t i l i s z t i k u m, melynek vizsgálatára vállalkoztunk.

B./ Elemzésünk s z e m p o n t j a i a következők:

O. A szöveget mint h a n g z ó egészt képzeljük el. Ez elem- zésünk szükséges korlátja. A tudósító énekek létformája az au- ditív közegben van, s ezt praktikus vagy diszciplináris okokból nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Elég annak okára utalnunk,

hogy az irodalom- és a zenetörténet a históriás énekek jelentőségét milyen eltérően értékeli.

1. A hang szintje

- a) a hangélemek stilisztikai értéke
- b) az expresszív hangváltozatok

2. A szó szintje - a szóképzlet stilisztikai rétegei

- a) Az ének szóképzletének sajátosságai
- b) A szóképzlet helye a nagyobb nyelvközösségen belül
 - a tájnyelv kérdése
 - a csoportnyelv
- c) A stilusfestés
- d) A szójelentéssel összefüggő stilisztikai problémák
 - Az érzelmileg erősen színezett szavak
 - 1. a beszélő állapotára utaló szavak
 - 2. a használat körülményeire utaló szavak
 - 3. eleve stilusélénkítő szavak
 - A poliszémián alapuló stilisztikai értékek
 - A hangalakból következő stilisztikai értékek

3. A szónál nagyobb nyelvi egységek szintje

- a) a frázisok
- b) a szólások
- c) a közmondás
- d) az ismétlések

Eszerint az egyszerűbb, elvontabb elemektől haladunk a többmeghatározású, konkrét elemek felé. A mondat szintjéig azonban nem jutunk, a mondattani sajátságok kellő összevetése meghaladja lehetőségeinket.³²

B.1.a.

Az egyes hangzók sugallta hangulat történeti jelenség, a mégoly nyilvánvaló benyomás is nehezen objektivizálható. Költségzetünk barokk korszaka előtt ez nem nagyon vizsgálható.

Itt említendő meg az ének poétikai szempontból is jellemző sajátsága, az alliteráció. A természetes hangzóiismétlődésnél - különleges képletek híján is - gyakrabban ütközünk azonos hangokba. Jobb szó híján hangutalásnak nevezzük, ha valamely többsornyi részletben, egymástól olykor három-négy

szőnyi távolságban azonos szókezdő hangzók vannak. Ez - noha nem alliteráció - mégis számontartandó jelenség, s annál inkább az, mivel a szöveghangsúly többször kiemeli e helyeket:

Beke pal azt monda az uitezeknek 82
ezek sokan uadnak az mint mi lattiuk
homok ueölgiban mi magunkat beuoniuk

A kettős alliteráció itt az ismétlés miatt szembeötlő:

Mire mostan beke pal megh iettel 91
uegh giulabul minem azért ki iöttel
hogi te mostan teöreök előtt el buinal

Nam teis io uiteznek tartod magad 95
uegh giulaban mikor iőod borodat
az uitezek előtt hanod magadat

It meghualik maid az uitez ležen

Az alliteráló szavak a szövegtagolás szempontjából hasonló helyzetben vannak, így a hangzás külön nyomatékot kap.

Az ismétléssel együttjáró alliteráció példája:

ol uagi mostan uitez hedegüs Janos 139
ol uagi mostan en edes attiam fia
Ize megh ez uilagon uagi megh hortal

. . .

Testek közül ottan meghszolalt uala
im hol uagiok en edes attiam fia
im megh elek de mar csak aligh uagiok

Más hangokkal:

Sebben egi uadatis uittenek uala 160

E példa is azt mutatja, hogy mindebből csak óvatosan következtethetünk, hiszen a harmadik alliteráló tag a másodikkal együtt az előző sorban háromszor fordul elő, lévén felsorolásról szó. A hangutalás hatása azonban ettől függetlenül meglehetett, Csak a következőkre utalunk:

soreleji hangutalás: 23-24: 29-30:115-116:169-170/1-2:

173-174

alliteráció: 29/1:30/1,2,4, - itt az alliteráció a sor
elejét rögzíti

alliteráció, klisében: 34/1,2:36/1,2

hangutalás, rögzítő

funkcióban: 43/1,3,5:45/4 -vö. az utóbbi tag helyzetével

Végül lássunk egy példát az alliteráció és a hangutalás együt-
tes hatására:

Iga^zatok edes tarsim uitezek,
i ^zep dolgot im enis mondok nektek 15

t ^holnapia ^ho penzünket nem lattuk
lgainkat csak hazughsagal tartiuk
vainkat zab ^zalmual ^hizlaliuk

Ha akariatók edes tarsim uitezek
Mind feienkent kapitanra mi menniünk 20
hopenzünket tüle ^zepen meghkeriük.

Ha nem aggia ^ho penzünket mi nekünk

Tudjuk, hogy az ősi magyar költészetnek - finnugor örökség-
ként, de hasonlóan más népek költészetéhez - egyik sajátos-
sága lehetett az alliteráció. A fejlődés két pontja között a
kapcsolat sokszorosan közvetett, de a többi - a hangzók szint-
jén nem tárgyalható - sajátosság/ gondolatritmus, nyelvi kli-
sék/ azt sugallja, hogy az ősi költői normák és formák hatását
feltételezzük a Cantio ma ismert szövegére.

B.1.b.

Az expresszív hangváltozatok vizsgálatát megnehezíti,
hogy nehezen állapítható meg, egy-egy ilyen eltérés miképpen
jelenik meg az írásban. Így a kiejtésben realizálódó alakvál-
tozatokkal - inspiráció, nyújtás, rövidítés, stb. - eleve nem
foglalkozhatunk. Ahhoz ugyanis, hogy ezek az írásban megjelen-
jenek, bizonyos naturalisztikus törekvések kelljenek, amire a
legtöbb alkalom a szereplők megszólaltatásakor nyílnék. (Né-
mely korabeli dramatikus szöveg mutat is efféle jeleket, de a

próza már alig.) Az előszóbeli előadásnak bármennyire része is lehetett ezeknek az eszközöknek az alkalmazása, az írott változatban ezek szükségképpen elsikkadnak.³³ Az expresszív hangváltozatok közül így csak az idegenség és a nyelvjárási-asság szempontjából nézhettük át a szöveget.

Feltűnő, hogy az idegen hangalak magyarosodik, az újabb átvételek esetében is: Alla /116/ és szancs - az átadott dzs-jellegű hang helyett./154/³⁴

A nyelvjárási alakok tudatos használata képtelenség,³⁵ az errevaló reflexió éppen az ilyen alakok kerülését eredményezheti csak.

Az archaizmusok vizsgálata, a nyelvi egységesülés kifejlése előtt, nem biztat sok eredménnyel. Feltűnő, hogy a -val, -vel ragok kivétel nélkül hasonultak, de öszve alakot találunk./115, 118/. Az azokat /80/ alak szembeállítható a borodat /95/ alakkal. A korból azonban a tökéletlen illeszkedésre több példát is hozhatunk: aztot, aztotat.³⁶ Ha tehát a szembenállások alapja nem másolati hiba, akkor megjegyzendő, hogy a jelenség nem túl sokatmondó, hiszen a -val, -vel hasonulására már az ÓMS-ban szabályos példák akadnak, viszont még a 18. sz. végén is felbukkannak nem hasonult alakok.³⁷

Furcsa még a "fuatának" alak, de ez nyilván csak helyesírási változat, s éppen olyan, mely a szótő -noha helytelen -kikövetkeztetésével a nyelvi norma meglétére, hatására utal - ami a szöveg lejegyzőjét illeti.³⁸

Találunk gazdag - kazdag oppozíciót /164-168/, ha nem tollhiba, akkor az asszociációs hasonulással létrejött alakpárok példája. Már 14. sz.-i példa is akad rá.

Az "idei" alak sem tulságosan figyelemreméltó.³⁹

Érdekes viszont a "szágódék" /137/, "meglassódásnak" /114/, de: "pana3olkottok" alak. A XVI. sz.-tól az "l"-hang előtt ejtésben nyulik a vokális, ez szokásos jelenség. Az írásban azonban erősen kerülték a jelölését még a tanultabb deákok is.⁴⁰

Egyetlen mozzanatra mutassunk még rá, amely a nyelvi forma kérdésével összefügg. Ha iménti példánk azt mutatta, hogy

a szöveg lejegyzője - másolója - a deák-normákat nem ismerte eléggé, most állítsuk helyre a becsületét. A pedig kötőszó hangalakja :peniglen. Ez, illetve a "penig" Sylvester János szerint itteni értelemben, ezzel az alakkal csak a "közönséges" beszédben használatos.⁴¹ Sylvester aligha függetleníthette magát saját nyelvjárásától, normája mégis a függőleges tagolódásra vonatkozik, Nyelvhasználatát elegenden bírálták, fiatalabb kortársai is. Valószínűleg e kérdésben is tulságosan szigorú volt.⁴² A szó általánosan használt alakja a deák-írásbeliségben a penig, peniglen.⁴³

A hangelemek stilisztikai vizsgálatának pozitív eredménye: az alliterációk és a hangutalások átszövik a művet. A többi adat nem döntő jelentőségű. Még egyszer megjegyezzük viszont, hogy a vizsgált anyag az eredeti szövegnek csak azokra az elemekre terjed, melyek az előadás mozzanatainak egy részével szemben nyilvánvalóan érzéketlen közegben, az írásban is tükröződnek. Nyilvánvaló, hogy természetes létmódjában a szöveg hanganyaga aktívabb hatást eredményezett.

B.2.a.

Mint ahogy a stilisztika bizonyos értelemben a jelentés-tanon alapul, minden, stilushatást kutató vizsgálatnak számot kell vetnie a mű szavainak a hajdani szókészleten belül elfoglalt helyével. A köznyelvi norma megszilárdulása előtti időről azonban ezek az elemzések csak közelítő képet adhatnak. Mégsem kerülhetők meg. Bennünket most az érdekel, hogy énekünk szavainak mekkora hányada tartozhatott a stilushatás szempontjából közömbösebb, csak a jelentés fogalmi mozzanata által, és grammatikailag meghatározott szóanyag körébe. Tudjuk, hogy ez a megoszlás korrelál az alap- és peremszókincs viszonyával. Ha egy szó régóta használt, a nyelvközösség egésze által elfogadott, akkor az alapszókincsbe tartozik. E szavak többsége pedig a függőleges tagolódás a társadalmi viszonyokból következő normáinak erős hatása előtt stilisztikailag differenciálatlan, azaz, ha fogalmilag megfelelő, akkor a legkülönbélebb kontextusokban használható. Ezek alapján tekintetük át a szöveget. Szempontjaink a következők voltak:

Az összes szónak hányada:

- belső fejlődéssel létrejött szó
- jövevényszó?

Az adott kontextusban álló jelentésre mikori a legrégebbi hiteles adat?

Elemzésünkhöz a szövegben 810 szót különítettünk el. Ennek 75 %-a /620/ belső fejlődéssel jött létre, 15 %-a /110/ jövevényszó, 10 %-a /80/ ismeretlen eredetű.

A 170 igei előfordulásból mintegy ötven százaléknál finnyor alapnyelvi szó, további 30 % urali eredetű. /Ismeretlen eredetű 20 %./

Megközelítő adataink szerint tehát a szavak többsége az alap-szókinszbe tartozik, s ennek aránya nagyobb a mainál.

Az előforduló szójelentések kora:

	összes szó	ige	főnév
1100 előtt	30 %	15	16
1100-1200	250	80	30
1200-1300	100	17	35
1300-1400	250	50	35
1400-1500	120	20	35
1500 után	100	25	35

A pontos számlálás lehetetlen. Így is szembeötlő azonban, hogy az "összes" igei és főnévi előfordulás /200:190/ döntő többsége /165:115/ olyan jelentést hordoz, mely már a XIV. sz.-ból, illetve még korábban adatolható.⁴⁴

A stilisztikai differenciáltság azonban nemcsak a szóanyag feltehető elterjedtségével, ismertségével, inkább a "függőleges" tagoltsággal áll kapcsolatban. Annyit viszont mondhatunk, hogy az az ige, főnév, melyre a XIV.-sz. derekáról biztos adatunk van, aligha lehetett idegen vagy neológ hangulatu. A mélyebb elemzésnek persze inkább azt kell vizsgálnia, hogy a szó denotatív vonatkozása mellett keletkeztek-e konnotatív feszültségek. Ezt pedig csak a befogadók csoportnyelv-

re vonatkoztatva elemezhetjük. Előbb azonban térjünk ki néhány előforduló idegen szóra, illetve az archaikus, s a neológ jelentésekre.

Nemzetközi (ekkor még erősen csoportnyelvi) szó a "kapitány". Tinódi pl. nemcsak a hadvezető, hanem a várkapitány jelentésben is inkább a hadnagy szóval él.

Népszerű idegen szó a "török".⁴⁵

Meg kell különböztetni az idegen szavaknak azt a csoportját, amely adott jelentésében a vitézi csoportnyelvben ismert, de még nyilvánvalóan idegen szó. Ilyen: bég, szancs, Allah, vajda, préda.

Az archaizmus-neologizmus-vizsgálat sovány eredményt ígér. Csupán néhány esetet vizsgálva nehéz megtalálni a neologizmusokat, az archaizmusokat pedig majdnem lehetetlen.⁴⁶

Feltűnő esetek:

- bizonynal /37, 40/. Jelentése lehet "igazság", amit a TESZ csak 1645-ös adattal ismer. Így neolog volna, de ha egyszerű nyomosítószó, akkor "csupán" tág értelemben vett figura etimologica.
- karó Valamennyi előfordulásában azt a speciális funkciójú nyársat jelenti, mely erődeink falát a török háborúk korától diszitette. Ez új mellékjelentés.
- hópénz Talán fogalmi neologizmus, mivel denotátuma szélesebb körben csak a XVI. sz. derekán vált ismertté.
- szerencse Elemzésére a jelentésvizsgálatnál még visszatérünk.
- bég Fogalmi neologizmus.
- szancs Fogalmi neologizmus. Jelentését 1556-ban még magyarázni kell: "...az ezüstöt, kit nyertetek az ki az zászlón áll, zanszáknak mondják törökül".⁴⁷
- vajda A magyarban már a honfoglalás előtt ismert, de devalvált, katonai jelentése új.⁴⁸
- préda Viszonylag késői adatunk van rá, a XV. sz. legvégéről, de az, hogy Decsinél közmondásban szerepel, neologizmus-volta ellen szól.⁴⁹
- rab Fogalmi neologizmus.⁵⁰

B.2.b.a .

A szavak közt nincs tájszó. Még azt sem tételezhetjük fel, hogy a török és délszláv átvételek neologizmusai felfoghatók a déli nyelvjárások speciális szóanyagaként. A hódoltságból való menekülés erősen egységesíti a nyelvet, másrészt ha a törökkel kapcsolatos fogalmak ismeretében a nem hódolt területeken különbség volt egyáltalán, akkor az abban állhatott, hogy a politikailag tájékozottabb nemesség és a katonaréteg ismerte ezeket, a parasztság és a polgárság kevésbé. A prédikációk és a polgárság által már tömegesen olvasott török vonatkozású propagandairodalom azonban biztosan elterjesztette ezt a szóanyagot bármi különbségre való tekintet nélkül.

A szöveg vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy a szerző - a másoló? - tudatosan is kerülte a nyelvjárási alakok, szavak használatát. Ezzel együtt, a szöveg nyilván valamelyik nyelvjáráshoz tartozik, nyelvi normára utaló mozzanatai pedig arra figyelmeztetnek, hogy alaposabb vizsgálatnak elemeznie kellene kapcsolatát valamilyen formálódó regionális köznyelvvvel is. Ez azonban külön tanulmányt igényelne, hiszen a szöveg XVII. sz.-i legjegyzésben maradt fenn. Az eredmény nem volna érdektelen, hiszen csak a Kuun-kódex azonos kezének többi munkájával összevetve lehetne megállapítani, hogy az ismert szöveg emlékezetből vagy másolásban készült (legvalószínűbb a diktálás), persze, illetve talán azt is, hogy ha másolat, mikori az alapszöveg. Ennek ismerete pedig a dolgozatnak elején megfogalmazott folklorizációs probléma megoldásában segítene.

B.2.b. b.

A szókészlet mutatja, hogy az éneket olyan szerző írta, aki maga is a végvári életet élte. A csoportnyelvi terminológia Tinódinál sem erősebb, talán általában még kevesebb szakszót használ, mint a Cantio szerzője.

Terminológia:

n é v s z ó i	bég, fa, fő, ló, hópénz, kapitány, karó, lobogó, őrálló, préda, szancsos bég, szancs, szerencse, trombita, végház
---------------	---

i g e i rá-megy, öklel, felosztozik

i g e i - n é v s z ó i: fejet elvisz, karóba tesz, neki fordul, össze roppan, szembe megy, szerencsével jár, szerencsét próbál, viadalt tart.

A csoportnyelv erős hatása szépen látható. A szónál nagyobb nyelvi egységek vizsgálata azonban ezt méginkább alátámasztja, mivel ott jobban kimutatható egy - a deák-műveltségtől elütő, annál vulgárisabb - hagyomány hatása, mely a szereplők nyelvi megnyilvánulásait formálja.

B.2.b.c.

A stilusfestésben a szókészlet az e nembe tartozó szövegekben nem játszik nagy szerepet, egyáltalán a korban a "fügőleges" tagolódás szempontjából még nem differenciált.⁵¹ XVI. századi verses epikánk a nyelvhasználattal való jellemzésnek különben sem jutott el arra a fokára, mint például a korabeli dráma.

Énekünk nyelvére a denotatív jelölés törekvése jellemző. Csakhogy e versezet szerzője jelölésre méltónak itéli a természetes, formálatlan indulatokat is. A szereplők idézésekor - talán a csiszoltabb, tudós irány kellő ismeretének hiánya miatt, talán tudatosan - megjelenhet a beszéd-haragos, tréfás, gunyos árnyalata is. Emiatt kell megkülönböztetnünk az elbeszélő és a szereplők megnyilvánulásainak stilusát, - holott erre a deák-irodalomban ritkán van szükség - mivel a szerzők többnyire ott is retorizálnak, ahol valóságos beszédet idézhetnének.

A narrátor igyekszik "szépen" előadni tárgyát. Ennek kulcsa a minélfolyamatosabb előadás. Emlékezzünk, ennek az éneknek legfőbb erényét Horváth a szükös narrációban látta. Oka, hogy a szerző a valóban elhangzott párbeszédek helyére nyelvilag is tipikusnak vélhető konfliktusokat stilizál. Az eredeti gondolatok ugyan a viszonylag pontos verselés nyúgába szorulnak,⁵² ez a bilincs azonban elég tág ahhoz, hogy még a normális szórendet se nagyon kelljen felforgatni.

Az ének friss hatását éppen az magyarázza, hogy a dialó-

gusok szókészlete, nyelve annak a hagyománynak az eszközeivel történik, amely megfelel az ábrázolt környezet típusvilágának, maga is része annak, amint a gondolkodás formája, mint a konfliktusok átélésének és tudatosításának egy módja. Most is a szónál nagyobb egységekre utalunk, mert elsősorban ezekben mutatkozik az a szemlélet, melynek takargatás nélküli felmutatása, megőrzése az egész éneket kiemeli didaktikusabb, ideológikusabb szemléletű társai közül. Nem itt a helye, hogy a kontextusból adódó gunyos, tréfás jelentésekkel foglalkozzunk. Egy példát említünk csak, az ironikus jelentésváltozások köréből valót.

A "vitéz" szó 94. sorbeli jelentése nyilvánvalóan ironikus. Szókészleteti szinten ez nem bizonyítható, éppen az amugyis gunyos szöveggörnyezet miatt. A szó ironikus jelentése azonban nyilvánvalóan élt már ekkor.⁵³

A stilusfestés kapcsán említjük a szövegben előforduló egyetlen durva kifejezést, a "rossz eb" csufnevet /56/. A szó stilisztikuma nem abban áll, hogy az eb "hitvány ember" jelentése még nem langus-tény, hanem abban, hogy a beszélő állapotára, indulatára utal.⁵⁴

Szókészleteti szinten az ének szavainak a stilisztikai szinonimaskálán való elhelyezkedéséről ennyit mondhatunk. Javárrszt közömbös töltésű szavak ezek, főleg a korabeli alapszókincsbe tartozhattak. A szövegintenzitásnak e fokán a szavak közötti stilisztikai célú tudatos válogatás nem nagyon van. A minéhány példánk sem ilyen szelektálásnak köszönheti létét, hanem a mindennapi nyelvben, egy-egy élesebb helyzetben termett, s e helyzet ábrázolásával került az írott szövegbe. Éppen ezt kell kiemelnünk; a szerző a mindennapi szóhasználatban adott intenzívebb szerkezeteket nem szűrkitette el az "objektívebb" ábrázolás, vagy a nyelvi norma kedvéért.

B.2.d. a.1

Az érzelmileg erősen színezett szavak közül azokat említjük, melyek a beszélő állapotára utalnak. Ilyen az említett "rossz eb" /56/. Az eb, s az ageb kifejezés széltében használt megbélyegző kifejezés, körülbelül a legdurvább, ami verses irodalmunkban e korból fennmaradt. Súlyát mutatja, hogy a Thury

haláláról szóló ének szerzője is ezt adja csapdába esett, tomboló hőse szájába.⁵² Főleg az "ageb" összetétel lehetett sértő, értelme talán eltávolodván az elemek eredeti jelentésétől, mintha a "lator" jelentéséhez közeledett volna.⁵⁶

Rosszalló, gunyos a "hányod magad" kifejezés is /96/. Erről a szólások tárgyalásakor még lesz szó. Hasonló a "verseng" /112/ stílusárnyalata is.

B.2.d. a.2

A használat körülményeire utaló szavak közül az "öklel" /23/ említendő. Jóllehet a szó "támad" jelentésére sok példa akad, e kontextusban bizalmas árnyalatúnak érezzük.

B.2.d. a.3

A stílus eleve élénkítő szavak típusából hangfestőket a szövegben nem találtunk. Hangutánzó kettő van. A lobogó /62/ hangutánzó eredete még világosan érezhető lehetett. Még a XVIII. sz. végéről is ismerünk "lobogó" alakot. Egyébként is, a szó - a többi históriás énekhez hasonlóan - olyan szöveggörnyezetben szerepel, ahol a szemléletesség előtérbe kerül, míg a következő, e szempontból semleges részletben a közömbös "zászló" szót találjuk /59-65 és 77/. Egyébként a szó érzékiségének megőrzését támogatta, hogy a "zászlónak" még ekkor nem vált teljes szinonimájává - bárha éppen itt - ilyenként szerepel.⁵⁷

A "roppan" legkorábbi adatául éppen Tinódi-példát ismerünk. E forma a históriás énekek egyik állandó kliséje. Érzékítő szerepére egy Tinódi-részlet pontosan utal.⁵⁸

B.2.c. b.

A szó hangalakjával összefüggő stilisztikai értékek vizsgálatára térvén, előrebozsátandó, hogy a szó jelentésstruktúrájának használat közbeni aktivizálódása a stilisztikai érték legfőbb forrása. Az alap- és mellékjelentések közti alkalmi feszültség létrejöhet, a két jelentés a hallgató tudatában felidézödzhet egyszerre a mellékjelentések megszilárdulta után is.

Csupán a dinamikusabbnak tűnő, belső feszültséget hordozó jelentésekkel foglalkozunk. Persze alapjelentések között

csak tudatos költői manipuláció szokott feszültséget teremteni. A legtágabb értelemben vett szójátékok mesterséges módon idézik fel a nyelv természetadta, naiv állapotát egy magasabb fokon, így bizonyos értelemben szemben állnak a nyelv denotatív tendenciájával. A tudós törekvés a nyelv önelvű érzékiségének - denotáció és konnotáció a tárgy konkrét kifejezésének érdekében - felujtására előfeltételezi a funkciók naiv egységének történeti megbomlását a nyelv funkcionális differenciálódásában, illetve e bomlás tudatát. Az utóbbiról itt nem lehet szó. Jelentés-játékokat tehát nem kereshetünk. Ez akkor lesz szokásossá, mikor tudós poétikák és tudós költészet hatására értékelvvé válik a szöveg terjedelme és intenzitása közötti fordított arány.

A dolgozat elején érintett "haiv" stilisztikumot azonban kereshetjük; ez a nyelv természetében adott, s az anyanyelvű költői hagyomány is megőrzése felé hatott - bár tudatos kihasználására aligha törekedett.

A következő példákat említjük:

- ad Jelentése az 55;66. sorban eltérő, ez a kontextus miatt ellentét forrása. Előbb a közönséges "geben" jelentés áll, utóbb "hagy, enged" értelemben szerepel a szó. Amennyiben a szerencse önálló principium, annyiban Isten valóban nem adja, hanem legfeljebb engedi jó irányban érvényesülni, viszont megakadályozza, hogy rosszul szolgáljon.⁵⁹
- az A határozott névelői és a mutatónévmási jelentés világosan elkülönül. A 24. sorban azonban jelentésmeghatározó szerepe van, ha mutatónévmási jelentésben vesszük, talán erősebb a "fa" "kopja"-jelentése. (Egyébként a -stul rag eredeti jelentése a XVI. sz.-ban lazábbá vált, mint eredetileg volt, illetve mint amilyen ma is, így az egész sor értelme is eljuthat az öngunyig.
- bizony - bizony /37-40:37-40/ A bizony lehet határozószó "valóban" jelentéssel, és lehet nyomositószó. A ragos alakban "igazság" jelentése is lehet. Az alakzat stilisztikumát azonban a hangzó forma adja,

legalábbis ez a domináns elem.

- eb elemzését ld. előbb.
- dolog /15:48/. A szó "teendő" és "gondolati tárgy" jelentése vonatkozik egymásra.
- emlékezzünk /1/ A szó "gondolatban felidéz" és "valóságosan említ" jelentései egyaránt felidéződnek.
- falca /124/. A XVI. sz.-ból két idevágó jelentést ismerünk: "csoport", /egy fajta állat kisebb csoportja". Valószínűleg mindkettő mellékjelentése, s éppen a konkretizáló "barom" szó miatt nem biztos, hogy az utóbbit kell értenünk. A kifejezés nyilván szemléletesebb volt, mint ma, hiszen a "fal" (darab) igével való kapcsolata még világos volt.
- hány /96/ "dicsekszik" jelentése megszilárdult már a "dobál, hajigál" mellett, Szemléletessége azonban nem lehetett kisebb, mint ma, látni fogjuk, hogy Tinódi jócskán ki is aknáztta ezt.
- miatt /48/ Csak azért említjük, mert itteni, "felőle ugyan" jelentésére a TESz csak két évszázaddal későbbi adatot tud. Ez a jelentés azonban biztosan él már e században.⁶⁰
- minem /92/ Többféle jelentésben is állhat itt.⁶¹
- öklel /23/. "Támad" jelentésének konkrét és átvitt értelmére egyaránt tudunk példákat. Ennek ellenére a szó érzékisége szembeötlő, az aktiv poliszémia révén az egyik leghatásosabb kifejezés a szövegben.
- szál /166/ Az "egy szálát sem" fordulat hatása a szó alapjelentéséből metonímia útján létrejött mellékjelentésének az eredetire való képszerű vonatkozásában rejlik.
- szerencse. E szó jelentését hosszabban vizsgáljuk, mivel jelentésétől nem csak néhány fordulat értelme, hanem az ének egész mondandója függ. A magyarban valamelyik délszláv nyelvből került. Figyelemre méltó azonban, hogy "szerencsétlenség" jelentése az orosz ógyházi szlávban van meg, amiből éppen nem kerülhetett a mi nyelvünkbe. Mégis a XVI. sz. vitézi nyelvhasználatában a legfeljebb közömbös "sors", "véletlen" jelentés mellett, ezt a teljesen negatív értelmet viseli, hol-

ott az átadóként számbajöhető délszláv nyelvekben ekkorra a közömbösnél pozitívabb jelentések vannak meg.⁶² Csupán Tinódinál legalább féltucat jelentése van, köztük homlokegyenest ellenkező is akad. Azt kell kell hinnünk, hogy a szó XV. sz.-ra kialakult, közömbös-pozitív jelentésstruktúrája valamiért megbomlott, legalábbis a végvériak nyelvén. E változás gyökereit a végvári életben kimutatta Klaniczay Tibor.⁶³ Két adalék említést érdemel: A jelentésviszony megbomlásához az elnépszerűsödő Fortuna-fogalom mellett - ennek tárgyi attribútumai a deák-énekekben állandóan feltűnnek - az is hozzájárulhatott, hogy a török terjeszkedés elől a magyar nyelvterületre huzódó délszlávok - s a végváriak jelentős része közülük került ki - más jelentésben használták a szót. Hogy a történelmi körülményeket, az egyéni, tipikus léthelyzetek milyen tartósan meghatározták e szó negatív jelentését, azt csak XVII. sz.-i szöveggel is illusztrálhatjuk.⁶⁴

A poliszémián alapuló stilisztikai értékekről ennyit mondhatunk. Látható, hogy a szerző e forrás tudatos kiaknázására nem törekedett, de az élő nyelvhasználat kínálta alkalmakat nem szalasztotta el. A stilisztikailag legaktívabbnak tűnő jelentések általában egy-egy nagyobb egységben helyezkednek el, többször ettől, ezen belül nyerik el értéküket. Ez a megfigyelésünk az ének tágabb értelemben vett stiláris jellegével összhangban áll: látni fogjuk, hogy a nyelvi "kliséekkel", nagyobb elemekkel való építkezés a szöveg legfőbb sajátossága.

B.2.d. c.

A szavak hangalakjából szóképzleti szinten elemezhető stilisztikai értékek számbavétele egy eredményt hoz csupán. A szöveget a logikai tagolással párhuzamosan végigkíséri a hangalaki utalások, ismétlések rendszere. Az alliteráció kapcsán szóltunk erről. Most csak azt kell látnunk, hogy a szöveg egyik fő sajátossága a hangtani monotonia; a szóelőfordulások többségét az ismétlések adják. Tekinthetjük ezt a szinonimitás fejletlenségének, a primitívebb nyelvállapot tükrének is.

Mai normáink szerint erről van szó. Az azonos szavak és az azonos szótári szavak megoszlása a szövegben azonban nem esetleges, szembeötlő, hogy a szűkebb és tágabb értelemben vett szóismétlések funkciója az erősítés, a szöveg rögzítése.⁶⁵ E jel is azt mutatja, hogy az ének az auditív közeg normáinak megfelelően készült.

B.3.

A szónál nagyobb nyelvi egységek stilisztikáját vizsgálva nem térünk ki sem a szó szerkezetek, sem a mondatok elemzésére. Ez meghaladná a dolgozat kereteit. Az ének fő stiláris sajátosságát nem is ezekben, hanem a szólásokban, a nyelvi klisék használatában látjuk. Ezek elemzésével közelebb jutunk a Cantio szövegének a korabeli deák-tudósító ének és a minennapi nyelv formálásmódjának viszonyához, s ez lévén az alapkérdésünk, stilisztikai vizsgálódásunkat itt látjuk lezárhatónak.

Tágabb értelemben szólásnak nevezzük mindazokat a nyelvi fordulatokat, melyek összetételként a nyelvet használó egyén számára adottak, nem maga alkotja őket, hanem a közösség nyelvének ilyen készletéből választja, tudván, hogy többé-kevésbé átvitt jelentésük használó és befogadó számára egyaránt nyilvánvaló és félreérthetetlen. Így tehát nagy, s meglehetősen heterogén anyag tartoznék ide, körülbelül mindaz, amit Horváth János is ide sorolt.⁶⁶ Az újabb magyar nyelvészeti szakirodalom differenciáltabb terminusaira sincs szükségünk, egyszerűen azért, mert anyagunkat tulságosan tagolná. Tolnai Vilmos meghatározása szerint a szólás olyan nyelvi szerkezet, melyet szemléletesség és gondolati tömörség jellemez. Formája rövid, s változása során általában még rövidebbé válik.⁶⁷ Az anyag heterogén: tehát az elemzés stiláris értéke sem lehet egyforma. Megtalálható itt az egyszerű igei-névszói kapcsolatoktól a közmondásig, mindenféle nyelvi klisé. Egy részük - például az előbbieket - nélkül meg sem lehet a nyelv, más részüket a nyelvi norma hatására - tudatosan vagy sem - XVI. sz.-i szerzőink nem minden műfajban használják szívesen. Bennünket éppen ez érdekel.

Példáinkat három csoportban tárgyaljuk.

B.3.a

Frázisoknak nevezzük azokat az állandósult szókapcsolatokat - de az igazi vonatokat nem - melyek a nyelvhasználatban általában változatlan alakban szerepelnek, képes értelmük nincs, grammatikailag illeszkednek.

Résztint a csoportnyelvi terminusokhoz tartoznak. A következők viszont nem tekinthetők csoportnyelvinek: elébb áll /106/, hátat ad /133/, hála légyen /145/, fejet - birtokos személyjellel - elvinni /104/, viadalt tart /128/, össze roppan /115; 118/⁶⁸ hiszem Istent /55; 103/, éhel hal /49/⁶⁹ szerencsét próbál /54/, bátor szív /98/⁷⁰

Ezek a fordulatok a mindennapi nyelv kliséi. Megmerevődésükhöz, a históriás énekek-beli panel-funkciójukhoz azonban - a hagyományos epikus formulák hatása mellett - hozzájárultott, hogy a quadrivium anyagában fordítási gyakorlatokból kiszakítva is tanították őket, így legalábbis minden jobb deák feje tele volt velük. Hogy mégis a históriás énekekben jelennek meg tömegesen, azt a hagyományos epikus költészeti formulái hatásának kell tartanunk.

B.3.b

Szorosabb értelemben vett szólásként tárgyaljuk azokat a szókapcsolatokat, melyek grammatikailag kevésbé illeszkednek, mint a közmondások, a frázisoktól elkülöníti őket a bennük megmutatkozó képszerű szemlélet. Lehet persze, hogy egy korabeli közmondás szólássá oldódott a verselés kedvéért, de ennek fordítottja is lehetséges; a szólás még nem tömörült közmondássá. E fenntartással tekintjük szólásoknak a következő egységeket: nekem sem több benne, mint /102/, egy szálát sem /166/, eszi - valakinek a - cipóját /38-39/. Az utóbbi lehet természetesen meghatározás, de sértő, figyelmeztető jellege miatt okkal tekinthetjük reflexiónak a "maga kenyerét eszi" fordulatra. Ezt Tolnai éppen török hatásra meghonosított XV-XVI. sz.-i átvételnek tartja.⁷¹

Hosszasabban foglalkozunk a "hányja magát" kifejezéssel /96/, mert e rész az ének "legsűrűbb" szakaszai közé tartozik. Több irányú reflexiókat hordozhat, ma már nem ismert szólásokra, közmondásokra. Figyelemreméltó, hogy az ivással összekötve

jelentkezik. Ennek révén talán kapcsolatba lehet hozni a Tinódi feddő énekében kifejtett, esetleg sztereotip gunyolódással. A kecske- és disznó vérből származó részegesek viselkedésének leírásakor mondja Tinódi:

Talála meg egy Bac Kecse^sep voltat lata
Gyömlö^hchēt meg harapala es meg vidula
Szep s^zakalat igen raza magát hagi^jgala.

A szóhasználat a lehet persze véletlen is, de nem sokkal utána éppen azokról a vitézekről szól ő is, akik csak a pohár mellett hősök:

Bator s^ziudc mint Samsonnac igen erősec
Bai vijadalt viteockel emminek velnec
Iozanuluan ha ra kelnec bokrot kere nec.

Hat sorral lejjebb:

Res^zögösdc kechke verben az kic res^zesdc
Mert kechkeknec természetdc tombolnac^zöknec
Magassagra fel vgordna kosul öklelnec.⁷²

A "hánnya magát" a korban bizonyosan klisének számít.⁷³ Szólásokhoz való közelsége bizonyítja, hogy hasonlatot is maga mellé idéz: "...hannyc vettic magokat, mintha ő nekik is a Salamon töcket a feiekhez v tötöttec volna..."⁷⁴ A borivás mellett való vitézkedés pedig - láttuk már - több szólásnak, közmondásnak is tárgya volt.

A két szólás itt egymásra vonatkoztatva különösen hatásos, s éppen alakja nem feltűnő a Sokféle részögon vagy az Udvarbirák, s kulcsárok hegedős-hangnemében, de majdnem egyedülálló a históriás, a tudósító énekekben.

B.3.c

Az utóbbi megjegyzés a szövegben olvasható közmondásra is érvényes. 107-108/. A közmondás a században él, Decsinél is megvan.⁷⁵ Nyilván közismert volt, tartalma eleve széleskörű használatra predesztinálta. De tartalmától elvonatkoztatva, ismét fel kell tenni a kérdést; miért fontosak nekünk ezek az elemek? Nem származásukat nyomozzuk, nyilvánvaló,

hogy némelyik a humanista közkincsből vált a vulgáris nyelv-
 használat elemévé, nagy részük a Bibliából folklorizálódott
 már századokkal korábban. Szempontunkból az a lényeges, hogy
 mely izlésirány, mely stilusréteg, melyik műfaj igényelte,
 vagy tűrte meg őket. Sylvester értekezése az "Az ollan ighik-
 rül...mellek nem tulaýdon iegzi ben vitetnek",⁷⁶ de ezen ki-
 vül zsoldtárfordítások is mutatják, hogy a képes beszéddel é-
 lés nem a szép, akár a fennkölt stilus normáival ellenkezik,
 bár a népnyelvnek is jellemzője ezek használata. Megtaláljuk
 őket az irodalmon kívüli írásbeliség termékeiben, a levelek-
 ben, meg a drámaszövegekben, meg a nem epikus költészetben -
 s a históriás énekekben alig. Tinódi aránylag sokszor élt ve-
 lük, de az egész Cronicában - ideértve az RMKT 3-ban fölvet-
 t többi énekét is - nem annyiszor, mint a Sokféle részöögöről,
 Az udvarbirák s kulcsárok, és - a Szitnya, Léva, Csábrág és
 Murány című énekekben. Az előbbi kettőről köztudott, hogy el-
 térően Tinódi egész életművétől, mely a lantos-irány öntuda-
 tos művelésének eredménye, ezek inkább a hegedűs-réteg vise-
 letéhez, normáihoz, mondandójához közelednek. Így érthető,
 ha a fiktitiváshoz illő, vagy a történetírói, krónikási ob-
 jektivitáshoz fel nem emelkedett énekmondók stilusában szoká-
 sos fordulatokat használ. Ezekben az énekekben közönsége is
 ezt várta tőle; természetes, hogy a mulatság vulgárisabb kö-
 zeget kíván. De mi magyarázza a rabló urak várainak elvételé-
 ről szóló ének hasonló fordulatait?

A "Szitnya, Léva..." a Cronica legszenvedélyesebb hangu
 éneke. Talán a legsikerültebb is. A párbeszéddel, szituáció-
 festéssel való jellemzés Tinódinak sehol sem sikerül jobban,
 mint itt. Nem véletlenül. Az idegen zsoldosok által lemészá-
 rolt magyar vitézek hiábavaló hősiességének leírása, a rabló
 urak, a király felelősségének kimondása, éreztetése, aligha
 volt hatás nélkül a szenvedélyekre. S tartalmánál fogva ez az
 ének a közvitézeknek szólt, mindenkinél inkább önekik. S a
 megcélzott befogadóréteg izlésének, normáinak hatása nyilván-
 való. Itt látjuk hasonlónak Tinódi hivatkozott énekeihez a
 Cantio-t. Ugy tűnik, hogy azokban az énekekben, melyekben a
 regulatív politikai, vallási, erkölcsi tendenciák nincsenek

jelen, vagy éppen saját általánosságait meghaladják a konkrétabb igazság felé - mint a "Szitnya, Léva..." esetében, ott felbukkannak, hatnak azok a formák, hagyományok, melyek a deák-irodalom által - legalábbis az írásbeliségben - perifériára szorítottak ugyan, de még produktívak, életképesek a maguk közegében. S ezek a hagyományok a középkori magyar epika történeti énekköltészetének hagyományai.

B.3.d

A stilisztikai elemzés végén röviden az ismétlések rendszerét tekintjük át. A hangok s a szavak ismétlődésének rendszerét már tárgyaltuk.

Az ének fordulat-anyagának egy része a históriás énekköltés sztereotípiakészletéből való. /1; 5; 53; 54; 55; 60; , 62; 115-120; 121; 127-130; 164;168 sorban./ Ez a többi tudósító énekkel közös, összekötő vonása a Cantio-nak. Sajátos viszont belső ritmusa - s most nemcsak áttekinthető szerkezetére -, hanem könnyen tanulható, recitáló szövegére kell gondolnunk. Pl. 2-3-4, sor: Gyula, 3-4-5-6-7 sor: vitéz, stb. A hasonló helyzeteket mindig azonos szavak vezetik be: 14-15. és 47-48. sor. A mondanivaló nyomósítására is az ismétlés szolgál: 37; 40. sor. Hibátlan magyar ritmusa és tartalmi "üressége" arra vall, hogy a későbbi népköltészetből jól ismert "erőg ujtó" fordulatok közé tartozik. A 14-15 és a 47-48. sor-beli formulában pedig az archaikus előadói modornak a beszélt nyelvvel való érintkezését, a közösség előtt való megszólalás sztereotípusát sejthetjük. E fordulatok nem tartoznak a históriás énekek egyszerű narrációs megoldásaihoz, mint milyen pl. itt a 11.28 és a 46. sorbeli váltás. Az előbbiek szinte követelik, hogy az előadó a megszólaltatott személy szerepébe helyezkedjék, s így az előadásban valamiféle primitív, differenciálatlan dramatikus jelleg is lehetett.

Példáinkat még jócskán gyarapíthatnánk; alátámasztván, hogy a mű legfőbb stiláris jellemzője a különféle szintű ismétlések, a gondolatritmusok rendszere, mely túlnő a históriás énekek szokott sablonanyagán, illetve annak hatásán. Az utóbbiaktól fráziskészlete is elkülöníti, tartalma, amennyiben a végvári életben is létező rendi ellentétek nem a cselekmény-

hez fűzött előadói "intésekbe" transzponálva, hanem ábrázolt konfliktusként jelennek meg, még inkább elüt azokétól.

IV

Befejezésül két problémát érintünk még.

Az ének hajdani stilushatásának a szöveggel egyenértékű tényezője volt a dallam is. Sajnos a szöveg nótajelzése nem maradt fenn, így nem tudjuk, hogy dallama elterjedt, népszerű melódia volt-e. Első pillantásra ez nem valószínű, mert bár keletkezése idején a négysoros 11-es már a legnépszerűbb formák, a leghasználtabb dallamok szövegeinek ritmusképlete, háromsoros 11-est keveset ismerünk. Szabolcsi nagyjából a XVI. sz. második feléből hármast említ,⁷⁷ ezek ritmusa azonban nem egyeztethető a szöveggel. Csomasz Tóth ötöt ismer, de ezeket sem nagyon lehet a Cantio szövegére énekelni.⁷⁸ Így hát a dallamot nem tudjuk meghatározni. Mégsem gondoljuk, hogy az ének dallama ritka, idegenszerű lett volna. "Az ilyen formavariációk közül (ti. az idegen formák magyar változatai közül-Agy.) az ősi és népi magyar versformákhoz legközelebb az egyenlő szótagszámu, egyrimű háromsoros énekek állanak. Köztük egészen régi is akad, mint a C a n t i o P e t r i B e r i z l o, ennek azonban éppen a ritmusformája árulja el jövevény-voltát. Figyelemre méltó, hogy egyetlen 3x11-es szövegünk sem 4+4+3 tagolása és hogy 3x12-es (minden esetben felező) verseink száma is csekély. Többi háromsoros izometrikus versünk ... is nyilvánvalóan jövevényforma, illetve ilyeneknek a kombinációja."⁷⁹ Nos, éppen a Cantio tipikusan 4+4+3 tagolású tizenegyes, s a háromsorosok közül való. Alapos dal-
lamtörténeti ismeretek hiján még feltételezésekbe sem bocsátkozhatunk. Az azonban nyilvánvaló, hogy a kérdés tisztázása lényeges volna a dolgozatunk elején megfogalmazott kérdések szempontjából.

Végül az állítólagos Bonfini-toposz problémájához - ami alighanem irodalomtörténeti álprobléma - még néhány adalék.

Ugy véljük, az elemzés elején sikerült megnyugtatóan tisztáznunk az ének keletkezésének idejét. Bonfini króniká-

jának 1543-es baseli kiadása n e m t a r t a l m a z z a azt a részt, amelyben ez a motívum szerepel. Ez a IV. könyv először a Heltai-féle 1565-ös kolozsvári kiadásban vált ismertté. Elvileg ugyan lehetséges, hogy egy példánya a szerző kezébe került, de a korábban előadott körülmények miatt ez kevésbé valószínű, arról nem is szólva, hogy az ének stílusa, formakészlete éppen nem olyan szerzőre vall, aki énekeinek f o r m á l ó elemeit tudós krónikákból szerzi... Így a Klaniczay-megfogalmazta lehetőséget most már tényként fogadjuk el; ez a toposz historiás epikánk "epikai" közvagyonába tartozott a XVI. sz.-ban, de valószínűleg jóval korábban már. Kulcsár Péter éppen Bonfininél valószínűsíti a szöveg elemzése révén,⁸⁰ hogy a kenyérmezei csata leírásában magyar vitézi éneket használt forrásul, erre vall a részlet k o m p o z i c i ó j a i s. Ez pedig a két verses feldolgozás esetében is összefügg a vitatott toposszal.

Hogy a középkorvégi eposzi közvagyonban honnan került a motívum, aligha lehet megállapítani. Ha klasszikus származtatását vesszük figyelembe, lehetséges, hogy az itáliai félszigeten működő néphagyomány, mely az irott eposzokat is visszajuttatta az orális forgalomba közvetítette hozzánk dalmát és délszláv áttétellel a formulát.⁸¹ Mindenesetre a délszláv Zrinyi-énekekben szerepel a toposz.

Végző soron azonban úgy gondoljuk, felesleges volt egy - a mindennapi gyakorlatban több ezer éven át - ismétlődő szerkezetnek a felismeréséhez, esztétikai kiaknázásához idegen hatást szükségesnek tartani.

Jegyzetek

1. Régi Magyar Költők Tára. Szilády Áron - Dézsi Lajos. A 7. kötet, melyben énekünk található, 1912-ben jelent meg, jegyzeteivel 1926-ban egészült ki. A jegyzeteket már Dézsi rendezte sajtó alá. A sorozatra ezentúl RMKT/a megfelelő kötet számával utalunk.
2. Szilády, i.m. 7. 385. l.
3. Horváth János: A reformáció jegyében. 2. kiad. Bp. 1957. 220. l.
4. Uo.
5. Uo.
6. Klaniczay Tibor: A pajkos ének. In: Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 60-61. l.
7. Elsősorban a következő művekre gondolunk:
Ifj. Horváth János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. (A sok kritikai észrevétel sem (id. Horváth János, Győry János) sem ássa alá az egész mű jelentőségét).
Imre Samu: A Szabács Viadala. (Fő eredménye a mi szempontunkból, hogy az emlék nyelvtörténeti elemzésével eldöntötte a szöveg hitelességének kérdését. L. Szabács V. hitelességének kérdéséhez. Horváth János hozzászólása 1956-ban. MNyTK. 92. sz. Bp. 1956. Ezáltal történeti énekköltésünk "alsó határa" fél évszázaddal szállt mélyebbre.
Hadrovics László: Az ó-magyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. MTA I. OK. 5. 1954. 79-181. l.
Uő.: A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk. MTA I. OK XVI. 1960. 235-293. l.
8. A magyar irodalom története 1600-ig. Főszerk. Sőtér István. Szerkesztette, s a többi között a "Középkor"-fejezetet nagy részben írta Klaniczay Tibor. Az itt alkalmazott szemlélet konzekvenciái a további fejezetekben csak részben érvényesülnek.

9. RMKT. 7. 36-49. 1. és no. 120-135. 1. A két ének 1568-ból és 1569-ből való.
10. Klaniczay Tibor: Zrinyi Miklós. Bp. 1964. 86. 1. - a Deli Vid-párba] kapcsán.
11. Vö. Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Bp. 1968. és Bán Imre: Irodalomtörténeti kézikönyvek a XVI.-XVII. sz.-i Magyarországon. Bp.
12. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp. 1970-1976.
13. Ballagi Aladár: Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. Bp. 1904-1911.
14. Forrásainkat csak akkor jelöljük, ha az adat nem a TESZ-ből való.
15. Dézsi: i.h.
16. Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. sz. magyar dallamai. Régi Magyar Dallamok Tára (a továbbiakban: RMDT) első kötet.
17. Horváth, i.m. 221. 1.
18. Karácsonyi János: Békésvármegye története. I. 1896. 167. 1.
19. Pethő Gergely: Rövid magyar cronica... Bécs, 1660. V4/b lev.
20. Veress Endre: Gyula város oklevéltára. Bp. 1938. 404-421. 1.
21. Virágh Ferenc: Adalékok a törökkori Gyula epikus énekeihez. ItK 1967. 441. 1.
22. Veress: i.m. 378-379. 1.
23. Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyvei. Gyula, 1875-1893. 2. köt. 112. 1. A sorozatra ezután "Évkönyvek" címmel és a kötet számával utalunk.
24. Veress; i. m. 346. 1. (Kerechéni levele Csányinak), és 359. 1. (a Virágh-idézte 1562-es névsor egy megjegyzéséből is ugyanez derül ki).
25. Fordítását közli: Karácson Imre (Thallóczy-Krcsmárik-Szekfü): Török-Magyar Oklevéltár. Bp. 1914. 70. 1.

26. Uo. 50. 1.
27. Uo. 54-55. 1. 1564 augusztus 27-ről két, szeptember 3-ról egy oklevél.
28. Horváth J. i.m. 221. 1.
29. Veress: i.m. 392. 1. és Haan Lajos - Zsilinszky Mihály: Békésmegyei Oklevéltár. Bp. 1877. 148-151. 1. Haan az iratot X. 6-i dátummal veszi fel.
30. Regesták a bécsi Cs. Kir. Állami Levéltárból. Kivonatát közli Károlyi Árpád: Évkönyvek 7. 49. 1.
31. Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról... In: Humanista történetírók. Bp. 1977. 828. 1. (Borzsák István fordítása.)
Veress: i.m. 404. 1.
32. Veress: uo. 421. 1.
33. Vö. Fajcsék Magda: Hagyományossá vált mondatképletek középkori és XVI. századi verseinkben. Bp. 1942.
33. Némi támpontot adna a dallam ismerete, de a szövegnek sajnos nincs nótajelzése. Erre a problémára még visszatérünk.
34. Allah: "allah" Dictionnaire Turc-Arabs-Persar par
Szancz: "sang" J. Th. Zenker. Tome 1. Leipzig,
1866. 85. és 520. 1.
35. A magyar irodalomban a nyelvjárások különbségére aligha-
nem Vilmányi Libócz Mihály figyelt fel először, pontosab-
ban ő foglalta írásba először azt az információt, amit
talán Székely István önigazolásából nyert. Vö. Székely
Istvan: Chronica ez vilagnac ieles dolgairól. Krakó,
1559. Bp. 1965. BHA 3.
36. Bárczi - Benkő - Berrár: A magyar nyelv története. Bp.
1974. 403. 1. (Ezután: BBB).
37. BBB. 126. 1.
38. Egyébként nyelvjárási alak - a normával ellenkezik. Ld.
Papp László: Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi de-
ákjaink gyakorlatában. NyTudÉrt. 25. sz. Bp. 1961. 248. 1.

39. Ld. Imre Sándor: A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története. Bp. 1891. I. 93. l. és Berrár Jolán: Magyar történeti mondattan. Bp. 1957. 45-46. l. Egyébként pl. Tinódi is ezzel az alakkal él; vö. Cronica. Colosvar, 1554. Bp. 1959. 2. a l., stb.
40. Ld. Papp: i.m. ih.
41. Joannis Sylvestri: Grammatica Hungaro-Latina. In: A régi magyar nyelvészek... Kiad. Toldy Ferenc. Pest, 1866. 72. l.
42. Vö. Szathmári i.m. 108. l.
43. Vö. Papp. i.m. 218. l.
44. Nyilvánvaló, hogy teljesebb anyaggyűjtéssel az arány még magasabbra emelkednék, hiszen alapnyelvi szavaink egy részőre is csak a XV. sz.-ból van adatunk.
45. A szóra vannak ugyan korábbi adataink, de ebben a jelentésben csak a XV. sz.-ban került a magyar nyelvbe, s ha a nyelvközösség egészét tekintjük, a XVI. sz.-nál hamarabb nem nagyon terjedhetett el. Vö. Imre Samu: i.m. 141. l.
46. Hisz csak "argumentum ex silentio" lehetne érvelni, azzal, hogy valamire már nincs adat. Ez azonban a nyelvtörténeti szótárakban nem tükröződik, így szavankénti aprólékos kutatásra volna szükség. (Szótárak, fordítások, vizsgálata).
47. Kászon pasa levele Mágócsy kapitánynak 1556. X. 31-én. Veress. i.m. 262. l.
48. Jelentéskörére ld. RMK¹ 1/b. 485. skk.
49. Az praeda mindenkor ólczób. Adagiorum graeco-latino-hungaricorum. Barthphae, 1598. 1636. szám. A gyűjteményre ezentul: "Decsi" és a szólás számával utalunk.
50. Ez a jelentés csak a török rabszolgakereskedés hatására honosodott meg.
51. Ld. Papp: i.m. 26. l.
52. Sziládynak, illetve Dézsinek nincs igaza; a szöveg saját típusához képest a verselésben elég pontos. A dallam figyelembevétel nélkül ezt minősíteni különben is képtelenség.

53. Könyű az pohár mellett vitézkodni. (Az Atticus in portu-
nak felelteti meg!) Decsi: i.m. 1814.
54. E csufnév a régiségben sokkal hatásosabb lehetett, mint
ma. Elemzésére még visszatérünk.
55. RMKT. 7. 204. 1.
56. "Itt meg tiltya pal a parazna hysságos, czuff es tragar
be 3edet, virag eneket, lator dudolast. Vgy mint imezec
... Az Agnőnec s az agebnec, annae mind egygy árra ac.
Haydhez illendő ektelen be3edet megtilt..." Melius szöve-
gét idézi Horváth János, MNy. 1949. 10. 1.
57. "Az zászlónak lobogója kedig selyemből volt csinálván".
RMKT. 1.a. 363. 1.
58. "Sammi ked eg nem tartya tagunkat
Mast veőne vagy vessőde fel mifankat
Iesust Iesust űőulhűnc rop chyat patt."
Tinódi: i.m. h4/a 1.
59. Isten és a Szerencse elképzelt viszonyának problematikus-
ságát mutatja az énekszerzők állandó kifakadása a szeren-
cse ilyen értelmezése ellen. Enélkül tudósító ének nem
nagyon íródott. Figyelemre méltó, hogy énekünkben - hall-
gatólagosan - inkább a bírált szemlélet érvényesül.
60. "...ty megh nem oltalmaztatok az zeghyn nepeth my tewlewnk
..., el rabollyakmykor akarywk ty nyattatok. Takáts-Szek-
fű-Eckhardt: A Budai Basák... Bp. 1915. 4. 1. Az idézet
egyébként azt is igazolja, hogy a TESz információjától
eltérően, ez a jelentés nem csak ható ige mellett állha-
tott.
61. Ld. Imre Sándor: i.m. 2. 79.8
62. Ld. Knieszsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai.
1. köt. 2. kiad. Bp. 1974. 500-502. 1.
63. Klaniczay Tibor: A fátum és a szerencse Zrínyi műveiben.
Bp. 1947.
64. Zrínyi megjegyzései mellett csak Beniczki szentenciagyűj-
teményére utalunk, melynek központi "gondolata" az álnok
szerencsétől való ódzkodás.
65. A mellékletként közölt szószedet a teljes azonos alakokat,
és a lényegében hasonló hatást nyújtó, azonos szóból tol-

dalékolás útján létrejött szavakat tartalmazza.

66. Horváth János: Versritmusu szólások a kötetlen beszédben. Bp. 1958. A MNyTudT kiadványai. 100. sz. 4. 1.
67. Tolnai Vilmos: A szólások. In: A magyarság néprajza. 3. köt. 1935. 597-433. 1.
68. Egyike a históriás énekek állandó sztereotip szerkezeteinek.
69. "menden napon ehuel haluan". A szöveg 14. sz.-i.
70. Melléknévként a históriás énekek sztereotip jelzője a bátor szó, legtöbbször ugyanigy; bátor sziv. Közmondásokban, iskolai frázisgyűjteményben is szerepel. Ld. Mészáros István: Iskolai jegyzetkönyv... Bp. 1976. 52. 1.
71. Tolnai Vilmos: MNy 7. 274. 1.
72. Tinódi: i.m. k1/a és k2/a 1.
73. Maga hanyast es hetsagos zot mindenesteul fogua meg utal uala. NySz. 1. 1312. hasáb.
74. Uo.
75. "Szemérem az futás, de haznos." Decsi, 1834.
76. Sylvester János: Uy Te amentu Magar nelven... Ujsziget, 1541. Bp. 1960. BHA IV.
77. Szabolcsi Bence: A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük. ItK. 1931/ 426-434. 1.
78. RMDT. 708. 1.
79. Uo. 133. 1.
80. Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Humanizmus és reformáció. 1. 132. 1.
81. Szörényi László hivatkozása újabb szakirodalmi eredményekre. In: A szigeti Veszedelem és az európai epikus hagyomány. Literatura 1977. 2. 36. 1.

M e l l é k l e t e k

1. Szövegek

- a) Az ének szövege a KUUN-Kódexben
- b) A szöveg átírása - az RMKT szöveg-
kiadása - ilyen elemzéshez nem
megfelelő

2. Szóanyagvizsgálatok